

نشوع در تلاوت قرآن کریم

علی اصغر شاعری

عضو هیئت علمی و دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

چکیده

قرآن کریم، آخرین کتاب آسمانی و معجزه جاوید آخرین پیامبر الهی است. بی شک یکی از عنایت‌های الهی، توفیق تلاوت این کتاب مقدس است. در آموزه‌های اسلامی، آداب زیادی برای بهره‌مندی کامل از فیوض تلاوت قرآن ذکر شده که مهم‌ترین آن‌ها، خشوع در هنگام تلاوت است. با توجه به نقش مهم قاریان قرآن در تبلیغ اسلام، رعایت این صفت معنوی مسلماً موجب افزایش تأثیرگذاری تلاوت و دستیابی به برکات دنیوی و اخروی می‌شود.

در این تحقیق، پس از مفهوم‌شناسی واژه خشوع، جایگاه این صفت معنوی به مثابه یک شاخص مهم در آموزه‌های اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد و برای دستیابی به این صفت معنوی، ضمن بیان توصیه‌ها و خاطرات اساتید مشهور قرائت، راه‌کارهایی از قبیل پرهیز از عوامل غفلت‌زا، فراغت از اشتغالات، به دست آوردن معرفت لازم، تهذیب نفس و اهتمام به فهم و القای معانی آیات ارائه می‌شود.

کلیدواژگان: تلاوت، قرائت، خضوع، خشوع، تلاوت خاشعانه.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین آداب تلاوت قرآن کریم، رعایت خشوع است که متأسفانه کمتر از گذشته در تلاوت قاریان مشاهده می‌شود.

با توجه به ضرورت بحث خشوع و نقش آن در ایجاد معنویت در بین قاریان و مستمعین کلام الهی و نیز توصیه‌های مقام معظم رهبری در نشست با قاریان و حافظان قرآن کریم در روز اول ماه مبارک رمضان گذشته، این‌جانب بر خود لازم دانستم در حد بضاعت، تحقیقی - هر چند مختصر - در این زمینه فراهم آورم.

روش تحقیق در این نوشتار، کتابخانه‌ای است که در ضمن آن، تجربیات شخصی نیز بیان شده است.

امید است با تلاش محققین و خادمین قرآن کریم، شاهد گسترش روزافزون فرهنگ خشوع در تلاوت قرآن کریم باشیم.

مفهوم‌شناسی

خشوع، برگرفته از «خشع» به معنی تضرع، زاری و فروتنی است که بیشتر در دل و خاطر انسان‌ها به وجود می‌آید و در اعضای بدن ظاهر می‌شود (مفردات راغب / ترجمه غلامرضا حسینی / ۶۵). و در اصطلاح، به حالتی گفته می‌شود که کسی در برابر سلطانی قاهر قرار گرفته؛ به طوری که تمام توجهش به وی معطوف شده و از همه جا بریده باشد (المیزان / ۱۱ / ۲۹).

از رسول خدا - صلی الله علیه و آله - پرسیدند: خشوع چیست؟ فرمود: «فروتنی در نماز و این که بنده متوجه خدا باشد.» (بحار الانوار / ۸۱ / ۲۶۴).

امام خمینی (ره) می‌نویسد: یکی از اموری که برای سالک در جمیع عبادات مخصوصاً نماز - که سرآمد همه عبادات است و مقام جامعیت دارد - لازم است، خشوع است، و حقیقت آن، عبارت است از خضوع تامّ ممزوج با حبّ یا خوف (آداب الصلوة / ۱۱۷).

آیت الله مصباح یزدی نیز می‌گوید: خشوع، کم و بیش توأم با خوف و خشیت است و حالت انعطاف‌پذیری دل را نشان می‌دهد؛ در برابر قساوت که حالت سنگ‌دلی و عدم تأثیر دل است (اخلاق در قرآن / ۱ / ۴۱۲).

اهمیت خشوع

قرآن، یکی از ویژگی‌های مؤمنان رستگار را خشوع دانسته است؛ آنجا که می‌فرماید: ﴿قَدْ أَفْلَحَ

الْمُؤْمِنُونَ * الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَادِعُونَ﴾ (مؤمنون/۲۱): به تحقیق رستگار شدند مؤمنان؛ آنان که در نماز خشوع دارند.

و بعد از بیان سایر صفات می‌فرماید:

﴿أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ * الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (مؤمنون/۱۰ و ۱۱): آن‌ها،

وارثان‌اند؛ کسانی که فردوس را به ارث می‌برند و در آن جاودان می‌مانند.

در ادامه، چند روایت گهربار از معصومین - علیهم‌السلام - در خصوص اهمیت خشوع در برابر خداوند متعال نقل می‌شود.

۱. قال الصادق - عليه السلام - : «أوحى الله الى عيسى بن مريم يا عيسى هب لي من عينيك الدموع و من قلبك الخشوع» (بحار الانوار / ۷۹ / ۱۷۸): خداوند به حضرت عیسی وحی فرمود: ای عیسی، از چشمان خود اشک و از قلب خود خشوع را به پیشگاه من تقدیم کن.

۲. قال علی - عليه السلام - : «إنَّ لله عبادةً كسرتُ قلوبهم خشية الله فاستنكفوا عن المنطق و انهم لفصحاء عقلاء» (همان / ۶۶ / ۲۸۴): خداوند بندگانی دارد که ترس از او، دل‌هاشان را شکسته و در نتیجه از گفتار باز ایستاده‌اند؛ در حالی که آنان خوش‌گفتار و دانا هستند.

۳. قال علی - عليه السلام - : «من خشع لعظمة الله سبحانه ذلت له الرقاب» (غررالحکم / ۲ / ۶۹۵): کسی که در برابر عظمت و بزرگی خداوند سبحان خاشع باشد (فروتنی کند)، گردنکشان در برابر او کرنش خواهند کرد.

۴. قال السَّجَّاد - عليه السلام - في الملاء : «و اعودُ بك من نفس لا تقنع و من بطن لا يشبع و من قلب لا يخشع» (بحار الانوار / ۹۵ / ۹۳): (خدایا) به تو پناه می‌برم از نفسی که بر قسمت خویش قانع نباشد و از شکمی که سیر نشود و از قلبی که در برابر تو خشوع نکند.

۵. قال رسول الله - صلى الله عليه و آله - : «اعلمُ الناس بالله أشدهم خشيةً له» (مستدرک الوسائل / ۲ / ۲۹۲):

داناترین مردم به خداوند، کسانی هستند که بیشترین ترس را از پروردگار خویش در دل دارند.

۶. قال علی - علیه السلام - : «مَنْ تَوَاضَعَ قَلْبُهُ لِلَّهِ لَمْ يَسْأَمْ لَهُ بَدَنُهُ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ» (بحار الانوار / ۷۸ / ۹۰): کسی که قلبش برای خداوند خاضع و فروتن باشد، بدنش از عبادت و طاعت او خسته نمی شود.
۷. قال علی - علیه السلام - : «إِنَّمَا يَتَزَيَّنُ لِي أَوْلِيَائِي بِالذَّلِّ وَالْخُشُوعِ وَالْخَوْفِ» (همان / ۱۳ / ۲۴۹): [از سخنان خدای تعالی به موسی (ع) این است که] همانا دوستان من با خواری و خشوع و ترس، خود را برای من می آریند.
۸. قال الصادق - علیه السلام - : «لَا إِيمَانَ إِلَّا بِالْعَمَلِ وَلَا عَمَلَ إِلَّا بِالْيَقِينِ وَلَا يَقِينَ إِلَّا بِالْخُشُوعِ» (همان / ۳۰ / ۱۷۸): ایمانی (کامل) نیست مگر به عمل، و عملی (پذیرفته) نیست مگر به یقین، و یقینی وجود ندارد مگر در صورت وجود خشوع.
۹. قال رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ - : «الْبُكَاءُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ، مِفْتَاحُ الرَّحْمَةِ» (مستدرک الوسائل / ۲ / ۲۹۵): گریه از ترس خدا، کلید (گشایش) رحمت الهی است.

خشوع در تلاوت

خشوع، روح تلاوت، و در حقیقت، همان حضور قلب توأم با تواضع و ادب هنگام تلاوت است. در روایتی از امام رضا - علیه السلام - مقدار میسور (از قرائت قرآن)، به قرائتی تفسیر شده که در آن خشوع و فروتنی قلب و صفای باطن باشد (مجمع البیان / ذیل آیه ۲۰ از سوره مزمل).

بر اساس این روایت، قرائت کم و همراه خشوع قلب و صفای باطن، بر قرائت فراوان بدون خشوع ترجیح دارد.

در روایتی دیگر، تلاوت بدون خشوع، موجب وهن عظمت خدا و قرآن شمرده شده است؛ آنجا که امام صادق - علیه السلام - می فرماید: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَ لَمْ يَخْضَعْ لِلَّهِ وَ لَمْ يَرِقْ قَلْبُهُ وَ لَا يَكْتَسِي حُزْنَاً وَ وَجَلًا فَي سَرَّهُ فَقَدْ اسْتَهَانَ بِعَظَمِ شَأْنِ اللَّهِ تَعَالَى وَ خَسِرَ خُسْرَانًا مَبِينًا» (مستدرک الوسائل / ۴ / ۲۴۱): هر کس تلاوت قرآن کند و تلاوت او مقارن خضوع و خشوع نباشد و از تلاوت او رقت قلبی حاصل نشود و ترس در دل او پدید نیاید، به تحقیق که عظمت شأن الهی را حقیر شمرده و هر آینه زیانکار آشکار است.

مشخصه های تلاوت خاشعانه

۱. خشوع قلبی (و عدم خشوع منافقانه)

بدون تردید جسم و جان باید همراه هم در برابر خدا خشوع و خضوع کنند؛ اما مرتبه والای خشوع، خشوع قلبی است که خشوع اعضا را نیز در پی دارد.

پیامبر اکرم - صلی الله علیه و آله - می فرماید: تا زمانی قرآن بخوانید که در اثر تلاوت آن، دل شما نرم می شود و در خود احساس خضوع می کنید. در غیر این صورت، حق تلاوت را ادا نکرده اید (الاتقان / ۱ / ۳۷۱).

پیامبر اکرم در سخن گهربار دیگری چنین می فرماید: «ان الله لا ينظر الى صوركم و لا الى اموالكم ولكن ينظر الى قلوبكم و اعمالكم» (مستدرک الوسائل / ۱۱ / ۲۶۴): مسلماً خداوند به هیئت و هیکل (ظاهری) و اموال شما نگاه نمی کند؛ بلکه به دل های شما و اعمالتان نگاه می کند.

نکته مهم این است که در روایات به شدت از خشوع منافقانه نهی شده است؛ چنان که پیامبر اکرم می فرماید: «من زاد خشوع الجسد علی ما فی القلب فهو خشوع النفاق» (مستدرک الوسائل / ۱ / ۱۰۶)؛ و در جای دیگری می فرماید: «تعوذوا بالله من خشوع النفاق، خشوع البدن و نفاق القلب» (همان / ۱ / ۱۰۴): از خشوع منافقانه، خشوع تن و نفاق دل به خدا پناه ببرید.

۲. حزن تلاوت

قال رسول الله - صلی الله علیه و آله - : «ان القرآن نزل بالحزن فاذا قرأتموه فابکوا» (همان / ۴ / ۲۷۰): قرآن با حزن نازل شد. پس زمانی که آن را قرائت می کنید، گریه کنید (یا در حزن و اندوه باشید). احتمال دارد «فابکوا» از باب افعال باشد؛ در این صورت، مفهوم روایت این است که در قرائت به گونه ای بخوانید که دیگران را به گریه وادارید. در احوال امام کاظم - علیه السلام - نیز آمده که ایشان قرآن را با حزن تلاوت می کرد (همان).

۳. ترس از خدا

رسول خدا وقتی به نماز می ایستاد، از ترس خدا رنگش می پرید و صدای ناله (سوزناکی از او به گوش می رسید) (فلاح السائل / ۱۶۱).

در باره خشوع حضرت علی - علیه السلام - نیز چنین آمده است: هنگام نماز و عبادت، لرزه بر اندامش می افتاد و رنگ رخسارش دگرگون می شد (همان / ۸۴ / ۲۴۸)؛ و در باره آن حضرت است که در یکی از جنگ ها، تیری به پای مبارکش اصابت کرد که به سبب شدت درد به کسی اجازه نمی داد آن تیر را بیرون کشد؛ تا این که هنگام نماز آن را از پایش در آوردند.

امام صادق از قول پدرش امام باقر - علیهما السلام - چنین نقل می‌کند: «کان علی بن الحسین علیهما السلام إذا قام فی الصلاة كأنه ساق شجرة لا يتحرك منه شيء إلا ما حرّكت الريح منه» (همان): امام سجّاد وقتی به نماز می‌ایستاد، همچون ساقه درختی بود و هیچ جزئی از بدن و لباس او حرکت نمی‌کرد؛ مگر آن قدری که باد به حرکت در می‌آورد.

قرآن در باره حضرت زکریا و عبادت خاشعانه او می‌فرماید:

﴿فَأَسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَشِيعِينَ﴾ (انبیاء/۹۰): پس دعایش را مستجاب کردیم و به او یحیی را بخشیدیم و همسرش را برایش شایسته گردانیدیم؛ (چرا که) اینان در کارهای نیک شتاب می‌کردند و ما را با بیم و امید می‌خواندند و برای ما خاشع بودند.

۴. تأثیرپذیری از آیات قرآن کریم

امام علی - علیه السلام - می‌فرماید: «أما الليل فصاقون اقدامهم تالين لاجزاء القرآن يرتلونه ترتيلاً، يُحزّنون به انفسهم» (نهج البلاغه / خطبه ۱۹۳، معروف به همّام): پرهیزگاران در شب بر روی پا ایستاده، مشغول نمازند. قرآن را جزء به جزء و با تفکر و اندیشه می‌خوانند. با قرآن، جان خود را محزون می‌کنند.

در ادامه می‌فرماید: «وقتی به آیه‌ای می‌رسند که تشویقی در آن است، با شوق و طمع بهشت به آن روی آورند و با جان پرشوق در آن خیره شوند و گمان می‌برند نعمت‌های بهشت در برابر دیدگان‌شان قرار دارد؛ و هرگاه به آیه‌ای می‌رسند که ترس از خدا در آن باشد، گوش دل به آن می‌سپارند؛ گویا صدای برهم خوردن شعله‌های آتش در گوششان طنین افکنده است. پس قامت به شکل رکوع خم کرده، پیشانی و دست و پا بر خاک می‌مالند و از خدا آزادی خود را از آتش جهنم می‌خواهند (ترجمه و شرح مرحوم دشتی).

۵ و ۶. زیاد شدن ایمان و توکل

خداوند متعال در آیه دوم از سوره مبارک انفال می‌فرماید:

﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ

يَتَوَكَّلُونَ ﴾: مؤمنان، تنها کسانی هستند که هنگامی که یادی از خدا شود، دل‌هایشان می‌ترسد، و وقتی

آیات او بر آن‌ها خوانده می‌شود، ایمانشان فزون‌تر می‌شود و تنها بر پروردگارشان توکل می‌کنند.

۷ تا ۱۰. مراقبت از خدا در آشکار و نهان؛ انجام دادن کارهای پسندیده؛ اندیشیدن برای روز

قیامت؛ و مناجات با پروردگار

قال رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ -: «وَأَمَّا عِلْمَةُ الْخَاشِعِ فَرْبَعَةٌ: مِرَاقِبَةُ اللَّهِ فِي السَّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَرُكُوبُ

الْجَمِيلِ وَالتَّفَكُّرُ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ الْمُنَاجَاةَ لِلَّهِ» (تحف العقول/ ۲۲).

آثار خشوع در تلاوت

در فرهنگ قرآن، خشوع و فروتنی و سر فرود آوردن در برابر حق، عملی قلبی است که آثار آن در

کنش‌ها و واکنش‌ها به روشنی مشهود است.

۱. علاقه‌مندی به مناجات و دعا همراه با خوف و رجا و پیشگامی در امور خیر

در سوره مبارک انبیاء، پس از ذکر داستان چند تن از انبیا و آزمایش‌های الهی در مورد ایشان

آمده است:

﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۗ وَكَانُوا لَنَا خَشِيعِينَ ﴾ (آیه ۹۰): به

درستی آنان همواره در کارهای خیر به سرعت اقدام می‌کردند و از روی بیم و امید ما را می‌خواندند و

پیوسته برای ما خاشع بودند.

۲ و ۳. قوی‌تر شدن انگیزه برای دیدار با خدا و آسان شدن تکالیف سخت

در سوره مبارک بقره، خداوند متعال پس از توصیه به استعانت از صبر و نماز می‌فرماید:

﴿ وَإِنَّا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ * الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴾ (آیات ۴۵ و ۴۶):

و این کار جز برای خاشعان دشوار و سنگین است؛ (همان) کسانی که می‌دانند پروردگارشان را ملاقات

خواهند کرد و به سوی او باز می‌گردند.

۴. اجتناب از دین‌فروشی و سوء استفاده از آن

در سوره مبارک آل عمران، خداوند پس از بیان این مطلب که کسانی از اهل کتاب هستند که به خدا و آنچه بر شما و بر خودشان نازل شده، ایمان می‌آورند، می‌فرماید:

﴿ حَشِيعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِعَايَتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۗ أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ ﴾ (آیه ۱۹۹): (کسانی که) در

برابر (فرمان) خدا خاضع‌اند و آیات خدا را به بهای ناچیزی نمی‌فروشند، پاداش آن‌ها نزد پروردگارشان هست.

۵ و ۶. پیروی نکردن از هوای نفس و ضایع نکردن اعمال عبادی همچون نماز

در سوره مبارک مریم، خداوند متعال پس از ذکر اوصافی از پیامبران الهی می‌فرماید:

﴿ إِذَا تَتَلَّىٰ عَلَيْهِمُ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۗ خَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا

الشَّهْوَاتِ... ﴾ (آیات ۵۸ و ۵۹): هنگامی که آیات خداوند رحمان بر آنان خوانده می‌شود، به خاک افتند، در حالی که سجده‌کنان گریان‌اند؛ اما پس از آنان، فرزندان ناشایسته‌ای جای آن‌ها را گرفتند که نماز را تباه کردند و در پی شهوات رفتند.

خداوند متعال در سوره مبارک حدید می‌فرماید:

﴿ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ

قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ۗ ﴾ (آیه ۱۶): آیا وقت آن نرسیده است که دل‌های کسانی که ایمان آورده‌اند، در برابر ذکر خدا و آنچه از حق نازل شده، خاشع شود و مانند کسانی نباشند که در گذشته کتاب آسمانی به آنان داده شد، سپس زمانی طولانی بر آن‌ها گذشت و قلب‌هایشان (به سبب فراموشکاری) قساوت یافت، و بسیاری از آنان فاسق‌اند.

۷. استغفار و پذیرش توبه از سوی خدا

خداوند متعال در سوره مبارک احزاب از خاشعین در کنار سایر گروه‌های باایمان نام می‌برد و

می‌فرماید:

﴿ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾ (آیه ۳۵): خداوند برای همه آنان آمرزش و پاداشی عظیم فراهم کرده است.

۸. رستگاری در آخرت

در ابتدای سوره مبارک مؤمنون، خداوند متعال می‌فرماید:

﴿ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ * الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَادِعُونَ ﴾ (آیات ۱ و ۲): به یقین مؤمنان رستگار شدند؛ آن‌ها که در نمازشان خشوع دارند.

۹. توجه به ذکر الهی

در سوره مبارک زمر، خداوند متعال پس از بحث نزول قرآن می‌فرماید:

﴿ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ ۗ وَمَن يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن هَادٍ ﴾ (آیه ۲۳): از شنیدن آیاتش لرزه بر اندام کسانی که از پروردگارشان می‌ترسند، می‌افتد. سپس برون و درونشان نرم و متوجه یاد خدا می‌شود.

۱۰. فرار شیطان از انسان

پیامبر اکرم در روایتی می‌فرماید: «فاذا خشع لله قلبه فر منه الشيطان الرجيم» (مستدرک الوسائل / ۲۴۱/۴): پس هنگامی که قلب برای خدای متعال خاشع شد، شیطان رجیم از آن فرار می‌کند.

مقایسه شاخصه‌های تلاوت‌های سنتی و امروزی از حیث خشوع در تلاوت

یکی از مهم‌ترین سؤالاتی که در ذهن قاریان نقش می‌بندد، این است که آیا میزان اهتمام به خشوع در تلاوت قاریان نسل قدیم - همچون استاد محمد رفعت - بیشتر بوده، یا قاریان جدید؟ برای پاسخگویی به این سؤال باید شاخصه‌های تلاوت‌های نسل قدیم و جدید را با هم مقایسه کنیم تا نقش هر یک در خشوع تلاوت مشخص شود.

۱. معنامحوری و اهتمام به القای معانی قرآن

یکی از دغدغه‌های مهم قاریان نسل قدیم، القای معانی قرآن کریم به مستمعین است. در قرائت این اساتید، هدف اصلی در هنر قرائت، تصویرگری آیات قرآن به شکل شایسته است؛ در حالی که در قاریان امروزی، جذب مخاطبین، جزء اولویتهای مهم است. مسلماً چنین نگرشی در میزان خشوع تلاوت مؤثر است.

۲. حزن در تلاوت

در بخش‌های گذشته، اهمیّت حزن در تلاوت را یکی از زمینه‌های اصلی خشوع شناسانندیم. از مشخصه‌های تلاوت اساتید قدیم و امروزی، توجه به این موضوع بوده است؛ اما میزان اهتمام به این موضوع، در قاریان قدیم بیشتر است.

برای مثال، در مورد اساتیدی همچون محمد صدیق منشاوی و کامل یوسف گفته‌اند که در قسمت‌هایی از تلاوت گریه می‌کردند. استاد محمد صدیق منشاوی هنگام تلاوت آیه ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ (توبه/۴۰) این حالت را داشته است (طلایه‌داران هنر قرائت قرآن کریم، در حال چاپ. اخذ مطالب با اجازه مؤلف محترم - آقای حمید صدیق - صورت پذیرفته است.)؛ اما در قرائت‌های جدید، به حزن تلاوت کمتر توجه شده است.

۳. تخلّق به اخلاق قرآنی و رعایت تقوای الهی

یکی از ثمرات اهتمام قاریان قدیم به معنای محوری، تخلّق آن‌ها به اخلاق قرآنی بوده است. استاد طنطاوی در این خصوص می‌گوید: «استاد حمدی الزامل به من یاد داد که شخصیت یک قاری فقط به تلاوت نیکویش نیست؛ بلکه باید دید چقدر قرآن در او اثر کرده و چقدر متخلّق به اخلاق قرآنی شده است.»

استاد مصطفی اسماعیل نیز قاریان را توصیه به تقوای الهی می‌کند و می‌گوید: «آن‌ها باید در قرائت قرآن، مقدم بر هر چیز، تقوا را برگزینند و به عنوان خادم و قاری قرآن، تواضع و اخلاص داشته باشند.» (همان)

بی‌تردید هر چه درجه تخلّق به اخلاق قرآنی بیشتر باشد، درجه خشوع بالاتر می‌رود. در این خصوص، قاریان قدیم از قاریان جدید پیشتازتر بوده‌اند.

۴. توجه کمتر به مادیات

در نسل قدیم قاریان مصر، توجه به مادیات، از نسل جدید کمتر بوده است. استاد غلوش می‌گوید: «استاد صدیق منشاوی (پدر استاد محمد صدیق) را به منطقه‌ای از مصر برای تلاوت دعوت کردند و در پایان برنامه، هدیه‌ای ناچیز به او دادند. پس از مدتی، میزبان برنامه برای عذرخواهی و تکمیل هدیه نزد استاد مراجعه کرد؛ اما ایشان از پذیرفتن آن خودداری کرد و گفت: سهم من، همان قدری بود که قبلاً اهدا کردید (طلایه‌داران هنر قرائت).

۵. حس‌گیری مناسب و معنوی در تلاوت

یکی از مهم‌ترین نکات در تلاوت، حس‌گیری مناسب و قوی‌ست. این نکته در بین قاریان قدیم و جدید همواره مورد توجه بوده است؛ با این تفاوت که حس‌گیری در اکثر قاریان قدیم، از درجه معنویت و خلوص بیشتری برخوردار بوده است. برای تشخیص این موضوع می‌توان گفت: در هنگام قرائت قاریانی همچون استاد محمد رفعت، گویا آدمی از زمین خاکی به آسمان‌ها عروج پیدا می‌کند و محو فیض بی‌کران آیات الهی می‌شود، و در حقیقت، مستمع، مجذوب آیات الهی می‌شود؛ اما در هنگام تلاوت برخی از قاریان امروزی، با توجه به این که حس‌گیری تا حدی مبتنی بر حرکات دست، صورت و اعضای بدن، و کمتر ناشی از معنویت قرآن است، تمام مستمعین، به جای مجذوب شدن به قرآن، مجذوب قاری قرآن می‌شوند و تمام حواس مستمعین، متوجه رفتار و حرکات قاری‌ست.

۶. دوری از عوامل غفلت‌زا

در گذشته، به علت کمبود امکاناتی از قبیل سیستم صوتی و دستگاه‌های فیلم‌برداری و نیز رسانه‌ای نبودن برنامه‌ها، توجه قاریان بیشتر معطوف به تلاوت قرآن کریم بوده است؛ اما در عصر حاضر، به علت پیشرفت‌های مذکور، قسمتی از ذهن قاری، درگیر مسائل حاشیه‌ای می‌شود که خود، از موانع ایجاد خشوع در تلاوت است.

با توجه به مطالب گفته شده، میزان تأثیرگذاری تلاوت قاریان قدیم، از قاریان جدید بیشتر است؛ چرا که قرائت قاریان قدیم از عمق بیشتری برخوردار است و مستمع آنان، غرق در عوالم معنوی قرآن می شود؛ در حالی که در قرائت های جدید، مستمع، غرق در هنرهای جانبی قاری قرآن می شود. نتیجه این که - بنا به شاخصه های ذکر شده - خشوع مورد نظر آموزه های اسلامی، در تلاوت های سنتی بیشتر از تلاوت های امروزی یافت می شود.

توصیه ها و خاطرات اساتید مشهور قرائت (مرتبط با بحث خشوع)

۱. استاد شیخ رزق خلیل حبه، پس از بیان حدیثی از پیامبر اکرم - صلی الله علیه و آله - مبنی بر این که برترین مردم در تلاوت قرآن، کسی است که با شنیدن صدای او، حالت خشوع به انسان دست دهد، در مورد استاد رفعت می گوید: «خشوع در تلاوت استاد رفعت، ریشه ای و اصیل بود و قلب ایشان مالا مال از ایمان و تقوا بود و راز تأثیر آن بر نفوس و قلوب مردم نیز همین نکته بود.»

۲. در مورد استاد محمد صدیق منشاوی گفته اند: «وقتی در مسیر منتهی به محل قرائت گام می نهاد، نگاهش را از شدت خشوع و حیا به زمین می دوخت.» در مورد پدر ایشان نیز گفته اند: ایشان وقتی قرآن را تلاوت می کرد، حالت خشوع و تواضع داشت و چشمانش را از خوف خدا و عمیق شدن در بحر آیات الهی می بست.

۳. استاد شعیب در خصوص اهمیت خشوع در تلاوت می گوید: در قرائت قرآن باید خشوع در برابر خدا دیده شود و قاری، پای بند به خشوع باشد.

۴. (مسلماً یکی از عوامل دستیابی به خشوع، اطاعت از فرامین الهی و ایمان راستین به خداست.) استاد طبلاوی در این خصوص می گوید: قاری قرآن اگر با خدا ارتباط محکم نداشته باشد، هر قدر هنرنمایی کند، در دل ها جا نمی گیرد؛ ولی اگر قرآن را سرمشق خویش قرار دهد، پروردگار بر توفیقاتش می افزاید. پس هر قاری که بیشتر مطیع فرمان الهی باشد، (تلاوتش) ممتازتر است.

۵. استاد عبدالباسط در بخشی از مصاحبه خود می گوید: هر گاه قرآن از دل خوانده شود، بر دل هم می نشیند و در خود قاری هم تأثیر می گذارد. به قاریان سفارش می کنم قرآن را به قصد رضای خداوند و از صمیم قلب بخوانند تا در قلوب مردم نفوذ کند.

وی سپس در مورد رمز موفقیت خود می گوید: مسلماً تمام موفقیتی که نصیب من شده، به حرمت آیه های قرآن مجید است که صدای مرا در نظر مردم دل نشین کرده است. در اصل، این نفوذ کلام

الهی است که باعث روی آوردن مردم غیر مسلمان به سوی اسلام شده است (مطالب این بخش، از مجموعهٔ طلایه‌داران هنر تلاوت قرآن نقل شده است).

راه‌کارهای دستیابی به خشوع در تلاوت

اکثر قاریان، اشتیاق فراوانی به دستیابی به حضور قلب و خشوع در تلاوت دارند؛ اما رسیدن به این صفت معنوی، کاری بس مشکل است. در این بخش، به برخی از راه‌کارهای دستیابی به خشوع در تلاوت اشاره می‌شود.

۱. پرهیز از عوامل غفلت از یاد خدا

بزرگ‌ترین مانع ارتقای معنوی انسان، غافل شدن از یاد خداست که زمینهٔ ارتکاب گناه را فراهم می‌کند. در مواردی، برخی از کارها در ظاهر گناه نیست؛ اما انسان را از توجه به عبادت و حالت خشوع باز می‌دارد؛ چنان که حضرت علی - علیه‌السلام - در خصوص حالت نمازگزاران می‌فرماید: «لا یعبث الرجل فی صلاته بلحیته و لا بما یشغله عن صلاته»: مرد نباید در نمازش با ریش خود و هر چه او را از توجه به نماز باز می‌دارد، بازی کند. با توجه به این حدیث می‌توان گفت که شاید قرائت برخی از قاریان که مبتنی بر حرکات دست و بدن است، قابل نقد جدی باشد.

۲. یاد مرگ و قیامت

آیت‌الله جوادی آملی می‌گوید: «یاد مرگ چنان دردناک است که حتی تصور و گمان آن برای خاکسار شدن انسان کافی است. خاشعان اهل یقین به معاد، امیدی آمیخته با خوف و نگرانی از سوء عاقبت دارند و دل شکسته و همین انکسار و حزن باعث خشوع می‌شود.» (تسنیم/۴/۱۶۳).

۳ و ۴. فراغت از هرگونه مشغولیت و فکر مادی و دنیوی

مشغولیت‌هایی از قبیل تنظیم بودن یا نبودن سیستم صوتی، شمار مستمعین، کیفیت تشویق، و میزان اجرت، از موانع خشوع است.

امام صادق - علیه السلام - می فرماید: «و قارئ القرآن يحتاج الى ثلاثة اشياء: قلب خاشع و بدن فارغ و موضع خال» (مستدرک الوسائل / ۴ / ۲۴۱): قاری قرآن در موقع تلاوت به سه چیز احتیاج دارد: قلب خاشع، بدن فارغ و جای خلوت.

۵. رعایت ادب حضور در محضر قرآن

پیامبر خاتم فرموده است: مادامی که در تلاوت قرآن قلوب شما نرم می شود و در خود احساس خضوع می کنید، قرآن بخوانید. در غیر این صورت، حق تلاوت را ادا نکرده اید (کافی / ۱ / ۱۱۹).

۶. به دست آوردن معرفت

معرفتی که دنیا را در نظر انسان کوچک و خدا را در نظر انسان بزرگ می کند تا هیچ کار دنیوی نتواند هنگام راز و نیاز با معبود، نظر او را به خود جلب و از خدا منحرف کند. قاری قرآن باید هنگام تلاوت، به یاد عظمت و جلال خداوند و آیات او باشد و این حالت را تا پایان تلاوت حفظ کند.

۷. درک عظمت و فضیلت قرآن

۸. اهتمام به القاء معانی آیات قرآن

۹. انجام واجبات و مستحبات و پرهیز از گناهان

به همان اندازه که انسان از گناه دور باشد و به انجام واجبات و مستحبات مقید باشد، بر میزان خشوع و معنویتش افزوده می شود.

۱۰. دوام بر قرائت قرآن و ذکر و استغفار

۱۱. مداومت بر محاسبه نفس

خداوند متعال در سوره مبارک حشر می فرماید: ﴿وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمتْ لِغَدٍ﴾ (آیه ۱۸): و هر کس

باید بنگرد تا برای فردایش چه چیز از پیش فرستاده است.

۱۲. تدبیر در آیات الهی و یادآوری عظمت پروردگار

۱۳. توجه به مباحث اخلاقی در جلسات و محافل قرآنی

۱۴. تسلط بر معانی آیات تلاوت شده

۱۵. توجه به تمامی جنبه‌های خشوع در تلاوت قرآن کریم، اعم از خشوع ظاهری و خشوع

باطنی

۱۶. سرمشق قرار دادن قاریان و مفسران واقعی قرآن (یعنی معصومین - علیهم‌السلام -)؛ چرا که

آنها نمونه‌ای از تالیان خاشع قرآن کریم هستند.

۱۷. سرمشق قرار دادن اساتید و قاریانی که در تلاوت خود خشوع دارند.

۱۸. خواندن نماز شب و مناجات با پروردگار

نتیجه گیری

- با توجه به آنچه در این تحقیق گذشت، می توان به موارد ذیل اشاره کرد:
۱. خشوع، در حکم روح تلاوت قرآن کریم است و در قرآن و روایات مورد تأکید قرار گرفته است.
 ۲. مهم ترین مشخصه های تلاوت مورد نظر در آموزه های دینی، خشوع قلبی، حزن، ترس از خدا، تأثیر گذاری معنوی، افزایش ایمان و توکل، و یادآوری روز قیامت است.
 ۳. مهم ترین آثار خشوع در تلاوت، اشتیاق به پیشگامی در کار خیر و مناجات با خدا، پیروی نکردن از هوای نفس، استغفار و پذیرش توبه از سوی خدا و فرار از شیطان است.
 ۴. از مقایسه شاخصه های تلاوت همچون معنای محوری، حزن، تخلّق به اخلاق قرآنی، بی اعتنائی به مادیات، حس گیری معنوی و مناسب، و تأثیر گذاری بر مستمعین، و نیز با توجه به خاطرات اساتید مشهور جهان قرائت نتیجه می گیریم که میزان خشوع در تلاوت های اساتید قدیم، بیشتر از تلاوت های امروزی است، و در نتیجه، تلاوت های نسل قدیم، به شاخصه های تلاوت مورد نظر آموزه های اسلامی نزدیک تر است.
 ۵. برای دستیابی به خشوع در تلاوت می توان به راه کارهایی همچون پرهیز از عوامل غفلت زاء، یاد مرگ، فراغت از مشغولیت ها، دوری از گناه، تدبّر در آیات الهی، توجه به مباحث اخلاقی و یادآوری عظمت خداوند متعال و قرآن اشاره کرد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. مفردات، ترجمه غلامرضا حسینی، تهران، نشر مرتضوی، بی تا
۴. مصباح یزدی، محمدتقی. اخلاق در قرآن، قم، مؤسسه آموزشی امام خمینی (ره)، ۱۳۷۷ش.
۵. مجلسی، محمدباقر. بحار الانوار، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۶. نوری، میرزا حسین. مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۸ق.
۷. طبرسی، فضل بن حسن. مجمع البیان، بیروت، دارالمعرفة، بی تا.
۸. سیوطی، جلال الدین. الاتقان فی علوم القرآن، قم، منشورات رضی.

۹. صدیقی، حمید. طلایه‌داران هنر قرائت قرآن، در حال چاپ.
۱۰. شعاعی، علی اصغر. صدای ماندگار، در حال چاپ.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله. تسنیم، قم، نشر اسراء، ۱۳۸۱.

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.